

Я.В. Пилипчук (Київ)

ПЕРШИЙ ДИПЛОМАТИЧНИЙ КОНТАКТ МІЖ РУССЮ ТА ЄКЕ МОНГОЛ УЛУС

Перше монгольське вторгнення у степи Східної Європи було подією світового значення. Дані події відображені у значній кількості джерел. Однак, на жаль, на даний момент не існує студії, яка б могла дати відповідь: чому руси виступили на боці кипчаків і стратили монгольських послів. Ці факти в історіографії, хоча і згадуються досить часто, однак не розглядалися детально. Лише Ю. Кривошеєв [Кривошеєв 2003, 131–138] провів аналіз російськомовної історіографії з даної проблеми. У даний статті ми ставимо перед собою завдання проаналізувати причини страти монгольських послів.

Як відомо, кипчаки зазнали поразки від військ, якими керував Субедей-багатур. Галицько-волинський та сузdal'ський літописець повідомляли, що монголи переслідували цих тюркських кочівників до Дніпра [Ипатьевская... 1962, 740; Суздал'ская... 1962, 504]. Автор Новгородського першого літопису вказував, що “прибегоша оканъный Половци, идете зовется вал Половечьский избиеных остаток, Котян с иными князьями” [Новгородская... 1950, 62]. Валом “половечським”, напевно, були названі фортифікації по Росі, тобто території Чорних Клобуків.

Котян шукав притулку у свого зятя – Мстислава Удатного. Інші кипчакські вожді також мали знайти притулок на Русі. Продовжуючи переслідування кипчаків, монголи, за даними Ібн ал-Асіра, підійшли до Судака і оволоділи цим містом. Ібн ал-Асір, підійшли до Судака і оволоділи цим містом. Мешканці ж Судака або втекли у гори, або врятувалися, сміливавши до Румського султанату [Тизенгаузен 1884, 26]. С. Секрінський датував здобуття монголами Судака 27 січня 1223 р. [Секрінський 1955, 19].

На деякий час припинилася торгівля міст Криму та населення західної частини Депт-і Кипчаку з країнами Близького

Сходу та Західної Азії [Груссэ 2003, 219]. Однак після цього тумени Субедея та Джебе, вірогідно, повернулися у приазовські кочовища. Монголи влаштували свої зимівлі у причорноморських та приазовських степах. Ібн ал-Асір повідомляв, що взимку монголи перебували на березі моря у Дашт-і Кипчак [Тизенгаузен 1884, 26].

Загалом майже всі кипчакські хани благали не видавати їх монголам і хоч чимось допомогти у боротьбі з ворогами. У Іпатіївському літописі відзначено: “Прибегошем же половцем в Роускоую землю, глаголящем роуским князем ... аще не поможете нам, мы ныне иссечени быхом, а вы наоутре иссечени будете” [Ипатьевская... 1962, 741].

Серед них міг бути і Юрій Кончакович. Галицько-волинський літописець, який докладно оповідає про події у кипчакському степу, не вказував на загибель даного кипчакського вождя, проте повідомляв лише про його втечу: “В лето 6731 приде неслыханая рать, беззобные Моавитяне рекомые Татарове. Придоша на землю Половецькою. Половцем же старшим Юрьгии Кончакович бе большие всих половець не може stati противу лицю их и бегающи же ему и мнози избииeni быша до реки Днепра” [Ипатьевская... 1962, 740].

Про дані події згадували і китайські джерела. Серед них потрібно виділити династійну хроніку імперії Юань, яка має назву “Юань-ші”. Потрібна нам інформація знаходитьться у життєписі Субедея-багатура. За даними китайського хроніста, супротивниками монгольського полководця були кипчакські вожді Юйліцзи та Татахаер. У битві, яка відбувалась на річці Буззу, вони були переможені, син Юйліцзи (тобто Татахаер) був поранений і переховувався у лісі. Він був виданий Субедею рабами кипчаків, які перейшли на бік монголів. Після того більшість людей Юйліцзи підкорились монголам [Храпачевский 2004, 500].

Ан-Насаві вказував, що після поразки під Ісфаханом він послав до кипчаків, які мешкали на північ від Дербента, посланця – вищого чангша, який сам був кипчаком. На допомогу хорезмійцям Джалаля ад-Діна прийшов хан Гюрге [Маркварт]. У

світлі вищеведених матеріалів ймовірно, що Юрій Кончакович також брав участь у переговорах з русами.

Які мотиви були у Мстислава Удатного для того, щоб надавати допомогу кипчакам? Новгородський літописець вказував, що Ростиславичів кипчаки простилюювали фінансами [Новгородская... 1950, 62]. Мстислав Удатний за версією галицько-волинського літописця висловився тільки, що країце з ними воювати у степу, а не на території Русі [Ипатьевская... 1962, 742].

Зі своїми кочовими сусідами русинів пов'язували кровні узи. Багато кипчацьких ханів були їхніми родичами. Особливо тісними були стосунки між ними та Ростиславичами. Літописці називають Котяна тестем Мстислава. Ольговичи, принаймні, від родоначальника династії брали жінок із степу. Зятями кочових володарів були навіть володимиро-суздальські князі [Гуркін 2000, 157–159].

Князі мали тривалий досвід спільних військових операцій із кипчаками. У 1221–1222 рр. в Криму руські та половецькі війська воювали проти турок-сельджуків. У XIII ст. останні значно посилились і забажали поставити під свій контроль чорноморську торгівлю [Якубовский 1927, 53–76; Бабенко 2002, 57–61].

Котян та Мстислав були стратегічними партнерами. Кипчаки допомагали Ростиславичам у боротьбі за Київський та Галицький престоли. Після смерті Романа у 1205 р. Києвом за допомогою половців (кипчаків) заволодів Рюрик. Родич останнього – Мстислав Удатний за його підтримки претендував на галицький стіл [Головко 2004, 63–64; Головко 2006, 259].

Не виключено, що Котяну навіть не було сенсу домовлятись про союз і він лише нагадав про необхідність того, щоб руси надали допомогу. У будь-якому разі рішення князя не було авантюрою, а добре продуманим кроком. Виступаючи на боці кипчаків, він захищав політичні та економічні інтереси русів та їхніх союзників.

На початку 1223 р. у Києві відбувся з'їзд князів. На ньому були присутні Мстислав Романович Київський, Мстислав Че-

рнігівський, Мстислав Мстиславович Удатний з Галича, Данило Романович Волинський, Михайло Всеволодович, Всеvolod Мстиславович та інші князі [Ипатьевская... 1962, 741]. Арабський хроніст ал-Айні вказував, що кипчаки переховувались у землі християн русів, і домовились разом з ними дати татарам бій [Тизенгаузен 1884, 502].

Субедей передбачав, що кипчаки увійдуть у союз із князями Південно-Західної Русі і вжив контрзаходи. Щоб розколоти альянс, до тaborу князів було відправлено емісарів. Вони оголосили князям про те, що не будуть нападати на них, а тільки розправляться з кипчаками [Новгородская... 1950, 62].

Монгольських послів було страчено. За даними новгородського літописця монголи послали друге посольство з наступними словами “а есте послушали половъчъ, а послы наша сстѣ избили, а идете противу нас, тъ вы поидите; а мы вас не заяли, да всем есть Бог и правда” [Новгородская... 1950, 62]. Схожий вислів традиційно вживався монголами стосовно тих, кого вони бажали зробити залежними від себе [Юрченко 2006, 85].

Перед нами постає запитання, що змусило східнослов'янських князів вбити емісарів, які входили до складу першого монгольського посольства? Російський сходознавець Л. Гумільов вважав, що страта послів була неспровокованою і монголи переслідували мету лише укласти союз із русами [Гумілев 2002, 528–529]. Американський вчений російського походження Г. Вернадський, вказував, що укладенню цього альянсу завадила лише тісна взаємодія між Рюриковичами та кипчаками [Вернадский 1999, 260]. Російський вчений А. Астайкін вважає позицію істориків-євразійців правильною та стверджує, що винуватцями русько-монгольського конфлікту були кипчаки [Астайкін 1996, 447–448]. Французький орієнталіст Р. Груссе звинувачував у страті послів Рюриковичів [Груссэ 2003, 218].

Дж. Феннел висловлює сумнів у автентичності свідчень новгородського літописця про слова монгольських послів і вважає їх вигаданими. Однак він припускає вірогідність того, що монголи не були зацікавлені у війні з русами, а лише пер-

слідували мету розколоти альянс між Рюриковичами та кипчацькими вождями [Феннел 1989, 103–104]. Сучасний російський дослідник Ю. Кривошеєв стверджує, що монголи вели переговори про розподіл сфер впливу. Своїми вони вважали лише землі кипчаків [Кривошеєв 2003, 133–134].

Не виключено, що монголи могли обіцяти певні матеріальні блага в обмін на нейтралітет русів [Новгородская... 1950, 62]. Однак нам необхідно звернути увагу на те, у якій формі монгольські посланці зверталися до інших володарів. У листі монгольського хана до угорського короля містилася ультимативна вимога видати кипчаків [Аннинский 1940, 88–89]. Емісари від Хулагу-хана, перебуваючи при дворі мамлюцького султана Куттуза у 1260 р., вимагали, щоб останній підкорився і запросив у Єгипет монгольського намісника. Посли вказували, що Бог віддав у руки Чингізхана та його роду весь світ [Рашід ад-Дін 1946, 51]. Хан Гуюк у 1246 р. надіслав зверхню відповідь на пропозицію папи укласти союз і вимагав від європейських володарів безумовної покори і сплати данини. У випадку іншої поведінки володарів Заходу він погрожував їм війною [Юрченко 2006, 85].

Як правило, монгольські послі виголошували тезу про божественне походження своїх правителів відразу ж після прибуття до місця призначення. Сучасникам було складно пояснити, чому монголи, які ще наприкінці XII ст. не домінували навіть у степах Центральної Азії, змогли досягнути подібних успіхів. Популярною була ідея про сприяння божествених сил Чингізханові. У першій чверті XIII ст. серед монголів сформувався культ особи Чингізхана та його роду [Христянский мир... 2002, 342–348].

Однак його постулати були неприйнятні для тих народів, релігійні переконання, яких були побудовані на Біблії чи Корані. Риторика їхніх послів могла спровокувати на агресію. Необхідно відзначити, що не лише руси стратили монгольських послів. Угорці також робили це [Аннинский 1940, 88].

Г. Вернадський припускає можливість присутності серед монгольських послів християн несторіанської конфесії [Вер-

надский 1999, 260]. Однак це могло не лише не сприяти примирення з русами, а й спровокувати конфлікт.

Отже, ми приходимо до висновку, що зіткнення між монголами та русами було неможливо уникнути внаслідок місцьних політичних зв'язків кипчаків із Рюриковичами, особливо з династією Ростиславичів. Причиною страти монголів могла бути як політична (втручання кипчаків), так і ідеологічна причина (негативна реакція князів на риторику монгольських смісарів).

ЛІТЕРАТУРА

Аннинский С.А. Известия венгерских миссионеров XIII века о татарах и Восточной Европе // Исторический архив. – М.-Л.: Институт истории Издательство АН СССР, 1940. – Т. III. – С. 71–112.

Астайкин А. Первое столкновение русских с монголами // Русский разлив. – М.: ДИ ДИК Танаис-Москва, 1996. – Т. I. – С. 445–455.

Бабенко Р.В. Чернігівське князівство в боротьбі між половцями і турками-сельджуками за контроль над Судаком (1221–1222 рр.) // Література та культура Полісся. Полісся та Лівобережна Україна в історичному та культурологічному контексті. – Ніжин: Видавництво НДПУ, 2002. – Вип. 17. – С. 57–61.

Вернадский Г.В. Киевская Русь. – Тверь: ЛЕАН, М.: АГРАФ, 1999. – 448 с.

Головко О.Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – К.: Стилос, 2006. – 574 с.

Головко О.Б. Половецький фактор у політичному розвитку Південно-Західної Русі (остання третина XII – перша половина XIII ст.) // Східний світ. – 2004. – № 1. – С. 60–72.

Гуркін С.В. Русько-половецькі матримоніальні зв'язки // Східний світ. – 2000. – № 2. – С. 157–159.

- Гумилев Л.Н.* Древняя Русь и Великая Степь. – М.: АСТ, 2002. – 839, [9] с.
- Груссэ Р.* Чингисхан: покоритель вселенной. – М.: Молодая Гвардия, 2003. – 285, [3] с.
- Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – М.: Восточная литература, 1962. – Т. II. – XVI–938–87–IV с.
- Кривошеев Ю.В.* Русь и монголы: Исследование по истории Северо-Восточной Руси XII–XIV вв. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 2003. – 468 с.
- Маркварт И.* О происхождении народа куманов / Пер. А. Немировой. – <http://www.steppe.konvent.ru/books/markvart1-00.shtml>.
- Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1950. – 640 с.
- Рашид ад-Дин.* Сборник летописей. – М.-Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1946. – Т. III. – 340 с.
- Секиринский С.А.* Очерки истории Сурожа IX–XV веков. – Симферополь: Крымиздат, 1955. – 104 с.
- Сузdal'skaya letopis' po Akademicheskому spisku // Полное Собрание Русских летописей. – М.: Восточная литература, 1962. – Т. I. – С. 489–540.
- Тизенгаузен В.Г.* Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды. – СПб.: Издано на иждивении С.Г. Строганова, 1884. – Т. I: Извлечения из сочинений арабских. – XVI, 563, 1 с.
- Храпачевский Р.П.* Военная держава Чингисхана. – М.: ООО “Издательство АСТ”, ОАО “ВЗОИ”, 2004. – 557, [3] с.
- Христианский мир и “Великая Монгольская империя”. Материалы францисканской миссии 1245 года. – СПб.: Евразия, 2002. – 478 с.
- Феннел Дж.* Кризис Средневековой Руси (1200–1304). – М.: Прогресс, 1989. – 296 с.
- Юрченко А.Г.* Историческая география политического мифа. Образ Чингис-хана в мировой литературе XIII–XV вв. – СПб: Евразия, 2006. – 640 с.
- Якубовский А.Ю.* Рассказ Ибн-ал-Биби о походе малоазийских турок на Судак, половцев и русских в начале XIII в. (Ческих турок на Судак, половцев и русских в начале XIII в.)

рты из торговой жизни половецких степей) // Византийский временник. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1927. – Т. XXV. – С. 53–76.

Я.В. Пилипчук (Киев)

ПЕРВЫЙ ДИПЛОМАТИЧЕСКИЙ КОНТАКТ МЕЖДУ РУСЬЮ И ЕКЭ МОНГОЛ УЛУС

Монгольское вторжение в восточноевропейские степи было обусловлено бегством половецких (кипчакских) вождей на территорию Руси. Исследователь выдвинул гипотезу про то, что Юрий Кончакович не погиб в битвах с монголами. Инициаторами половецко-русского альянса были Котян (Кутен) и Мстислав Удатной. Решение Рюриковичей прийти на помощь было обусловлено династическими связями с правителями Дашт-и Кипчак. Попытка монголов расстроить альянс была неудачной. Монгольских послов казнили. Это могло быть обусловлено вмешательством кипчаков и агрессивной риторикой послов. Некоторые из монгольских эмиссаров могли быть несторианами. Несториан православные считали еретиками.

Товариство бурятської культури м. Києва і Київської області
Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України
Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України
Музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків
Фонд “Далекий Схід”

Цирендоржиевські читання – 2008 IV

Тибетська цивілізація та кочові народи Євразії:
кроскультурні контакти

Збірник наукових статей
присвячено 85-річчю утворення Республіки Бурятия та
85-річчю з дня народження
Р.Д. Цирендоржиєва (19.05.1923 – 19.04.1999) –
засновника Товариства бурятської культури
м. Києва і Київської області